

ПРОГАЛИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

GAPS IN LEGISLATION ON THE INHERITANCE CONTRACT

Миронюк С.А.,

к.ю.н., старший викладач кафедри цивільного права та процесу
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена визначенню правової природи та сутності спадкового договору. Досліджено дію спадкового договору у разі смерті набувача, а також питання щодо укладення та розірвання спадкового договору, в якому однією зі сторін, а саме відчужувачами, виступає подружжя.

Ключові слова: спадковий договір, відчужувач, набувач, спадкова маса, розірвання спадкового договору, юридичні наслідки.

Статья посвящена определению правовой природы и сущности наследственного договора. Исследовано действие наследственного договора в случае смерти приобретателя, а также вопросы заключения и расторжения наследственного договора, в котором одной из сторон, а именно отчуждателями, выступают супруги.

Ключевые слова: наследственный договор, отчуждатель, приобретатель, наследственная масса, расторжение наследственного договора, юридические последствия.

The article is devoted to defining the legal nature and the nature of inheritance agreement. The influence of hereditary contract in case of death of the purchaser, and the issue of succession conclusion and termination of the contract in which one party, namely disposing – in favor of marriage.

A separate changes to civil law, in particular regarding: entitlement to marital property purchaser only after the death of both spouses; excluding the possibility of changes or termination of contract of inheritance after the death of disposing as part of the property belonging to the deceased spouse, de facto owned by the purchaser; definitions hereditary contract must be declared invalid in the event that the purchaser intentionally deprived of life disposing or made an attempt on his life, and if it is determined that the acquirer avoided assistance disposing who through age, serious illness or injury was in a helpless state.

Key words: hereditary contract, alienor, purchaser, hereditary mass, termination of contract of inheritance, legal consequences.

Конституцією України визначено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Літні люди, що не мають близьких родичів, які б могли допомогти, а також не отримуючи достатньої допомоги від держави, все частіше намагаються якомога вигідніше використати своє майно задля забезпечення своєї старості і при цьому бажають бути захищені з юридичної точки зору. Тому на сьогодні все частіше складаються такі правочини, як договір довічного утримання, заповідальний відказ, спадковий договір.

Спадковий договір можна назвати новелою цивільного законодавства України, оскільки в цивільному праві нашої країни цей вид договору вперше набув нормативного вираження у Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) [1], який набув чинності у 2003 році і одразу спричинив низку спорів між вітчизняними юристами. Не дивлячись на те, що в законодавстві України цей вид договору є новим, даний вид правочину існував протягом довгого часу і історія його запровадження сягає законодавства Стародавнього Риму (Римської Імперії).

У зв'язку з цим доцільним є в межах даної статті визначити правову природу та сутність спадкового договору, визначити умови та проблеми його укладання та розірвання та запропонувати окремі зміни щодо його нормативно-регулювання.

Спадковий договір відомий багатьом Європейським країнам, але не всі країни позитивно ставляться до цього виду правочину за різних причин, одна з яких – це те, що він обмежує волю спадкодавця. Цій проблематиці приділено значну увагу у працях Р. Майданика, і тому зайвим буде ще раз порушувати дискусію з цього питання в межах нашого дослідження [2, с. 48-60].

Не дивлячись на те, що проблематика спадкового договору ставала предметом дослідження багатьох науковців, а саме: В. Васильченка, О. Дзери, С. Мазуренко, Р. Майданика, О. Підпригори, Є. Харитонова, В. Чуйкова, Н. Шама [3, с. 142-150.], та інших науковців, ця тема й досі залишається актуальною, і мають місце питання, які не були висвітлені повною мірою.

Для того, щоб вирішити проблемні питання цього виду правочину, необхідно визначити, чи є спадковий договір різновидом договору, чи він ближчий до заповідального відказу, враховуючи те, що законодавець включив його до шостої книги ЦКУ «Спадкове право». Це необхідно, оскільки всі науковці, які розглядали цю тему, мають протилежні думки, які обґрунтовані в їх роботах.

Так на думку В. Васильченка, спадковий договір є двостороннім договором. Він наголошує на тому, що правами та обов'язками наділені обидві сторони спадкового договору: набувач, з одного боку, набуває право власності на майно відчужувача і має право вимагати розірвання договору в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача, а, з іншого, – зобов'язаний належним чином виконувати відповідно до договору розпорядження останнього. Відчужувач має право робити певні розпорядження, вимагати від набувача вчинення визначених умовами договору дій майнового або не майнового характеру тощо, але, з іншого боку, на нього покладається обов'язок не відчужувати майно, визначене спадковим договором [4, с. 137-138]. Цю думку підтримують і обґрунтовують в своїх роботах Ю. Заїка, В. Чуйкова, Н. Шама.

Натомість В. Антошкіна, О. Дзера, З. Ромовская, Р. Майданик щодо цього питання іншої думки і вважають спадковий договір одностороннім, виходячи з визначення спадкового договору, вони наголошують на тому, що з аналізу тексту норми не йдеться про жодні обов'язки, які покладаються на відчужувача [5, с. 140; 6, с. 343].

Не дивлячись на різні думки вчених, всі вони дійшли єдиного висновку і визнали, що в цьому питанні існують прогалини, і тому постає питання, аналогію яких саме норм права необхідно використовувати щодо спадкового договору – договорів чи спадкового права.

На нашу думку, спадковий договір – все ж таки один з різновидів договорів, оскільки договір – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Так, в спадковому договорі відчужувач і набувач, тобто дві сторони, домовляються щодо виконання набувачем певного розпорядження відчужувача, а натомість набувач набу-

ває право власності на майно відчужувача, в разі смерті останнього.

Предметом цього договору є майно відчужувача, яке зазначається в договорі. Також предметом за спадковим договором є певні розпорядження, які має виконати набувач до або після смерті відчужувача за договором. Це є істотні умови, щодо яких домовляються сторони.

На нашу думку, це односторонній договір, оскільки набувач має зобов'язання виконати певне розпорядження відчужувача, а останній має право вимагати виконання свого зобов'язання. Права набувача, про які зазначає В. Васильченко, ми вважаємо спірними, оскільки набувач набуває права власності на майно відчужувача лише після смерті останнього, а право вимагати розірвання договору має місце при укладенні будь-якого договору, включаючи договір дарування, який при цьому залишається одностороннім [4, с. 137-138]. Щодо обов'язку відчужувача не відчужувати майно, визначене спадковим договором, то відчужувач за будь-яких обставин, не розірвавши спадкового договору, не має жодної можливості відчужувати визначене у спадковому договорі майно, навіть передати його у спадок, оскільки заповіт, в якому буде зазначено таке майно, буде визнано нікчемним щодо цього майна. На нашу думку, якщо немає можливості відчужувати майно, то і немає обов'язку щодо його невідчужування.

Ми підтримуємо думку про те, що зазначений договір є консенсуальним, тобто таким, що набирає чинності з моменту його укладання. Спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі, після чого нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження на майно, визначене у спадковому договорі. Отже, майно, яке відчужене за спадковим договором в подальшому в спадкову масу не входить, і тому особи, зазначені у ст. 1241 ЦКУ, а саме: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки, які за законом мають право на отримання обов'язкової частини з майна померлого, а в разі складеного померлим заповіту, в якому ці особи не зазначені як спадкоємці – мають обов'язково отримати 50 % спадщини, яка належала б кожному з них у разі спадкування за законом, на майно, відчужене спадкодавцем за спадковим договором, претендувати не можуть [1]. Фактично, майно за спадковим договором вже відчужено набувачеві, заповіт, який відчужувач складе щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним, і в разі, якщо зазначений договір не буде розірвано, набувач після смерті відчужувача автоматично набуває права власності на зазначене у договорі майно.

Якщо зробити висновок, що спадковий договір – це різновид договорів, то ми маємо вирішувати спірні питання за аналогією норм права стосовно договорів.

У главі 90 ЦКУ не визначено, що відбувається зі спадковим договором у разі смерті набувача раніше, за смерть відчужувача. Деякі вчені вважають, що дія спадкового договору в зазначеному випадку має закінчитись, і майно за договором має повернутись відчужувачу, а спадкоємці померлого набувача лише мають право вимагати компенсації від відчужувача за спадковим договором, або просити укладання нового спадкового договору, залишаючи це на розсуд відчужувача.

Згідно ст. 1218 ЦКУ, до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті. У ст. 608 ЦКУ зазначено, що зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою [1].

На нашу думку, необхідно було б визначити два види рішення щодо дії спадкового договору в разі смерті набувача раніше, за смерть відчужувача. Так, якщо зобов'язання

набувача за спадковим договором були загальними, носили матеріальний, а не суто особистий характер, і це зобов'язання може бути виконано іншою особою, то такі зобов'язання мають входити до складу спадщини. У разі, якщо обов'язки набувача за спадковим договором були нерозривно пов'язані з його особою – такі зобов'язання мають бути припинені разом зі смертю цієї особи, договір припиняє свою дію, і вже тоді спадкодавці померлого набувача за спадковим договором можуть або вимагати компенсації у відчужувача за договором, або просити укладання нового спадкового договору.

Також, на нашу думку, незрозумілим залишається питання щодо розірвання спадкового договору, в якому відчужувачами виступає подружжя.

У цивільному законодавстві України, зокрема в ч. 2 ст. 1306 ЦКУ зазначено: спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором. Виходячи з цього, ми можемо зробити висновок, що набувач за спадковим договором може або набути майно після смерті обох з подружжя, або спочатку після смерті одного з подружжя – частину його майна, а потім після смерті другого з подружжя – частину майна останнього.

Отже, у спадковому договорі, в якому відчужувачами є подружжя, можна прописати, що в разі смерті одного з подружжя, інший успадковує його частину майна і набуває право власності. Набувши права власності на зазначену частину майна, яке є предметом спадкового договору, відчужувач має всі права і може змінити умови спадкового договору або навіть розірвати зазначений договір самостійно, мотивуючи, наприклад, зміною обставин, а саме тим, що частина майна, що є предметом договору того з подружжя, який помер, перейшла до другого з подружжя, і перестала бути предметом договору, оскільки жодних розпоряджень щодо цієї частини свого майна ця особа ще не робила. Отже, як ми бачимо, це питання не врегульовано цивільним законодавством України.

Склавши спадковий договір на певне майно, якщо спадковий договір не було розірвано до смерті відчужувача, це майно в подальшому до спадкової маси не входить, і не може бути відчужено жодній особі, окрім набувача за договором. Отже, на нашу думку, необхідно визначити, що майно того з подружжя, який помер раніше і яке було зазначено в спадковому договорі, не може перейти в якості спадку до іншого з подружжя, оскільки, ми вважаємо, воно не входить у спадкову масу.

З іншого боку постає питання, який правовий статус набуває та частина майна, зазначена в спадковому договорі предметом договору, що належала померлому з подружжя при житті іншого з подружжя, і чи має бути можливість розірвання спадкового договору після смерті одного з подружжя іншим з подружжя, або набувачем.

На відміну від вітчизняного цивільного законодавства, як зазначає Р. Майданик, у Німецькому цивільному праві договір про спадкування можна змінити або скасувати за згодою осіб, які його уклали. Після смерті однієї із зазначених осіб скасування такого договору не допускається [2, с. 49].

Ми вважаємо це є правильно і пропонуємо: по-перше, визначити, що в разі, якщо стороною відчужувачем в спадковому договорі виступає подружжя, то права на їх спільне майно набувач може отримати лише після смерті обох з подружжя, тому щодо майно, яке належало тому з подружжя, який помер, на нашу думку, має залишатися в Спадковому реєстрі з накладеною заборонаю відчуження, тобто майно має зберігатися той статус, який набуло з моменту укладання спадкового договору і мало до смерті того з подружжя, якому належало, оскільки не настала умова договору, а саме майно перейде до набувача в разі смерті обох з подружжя, а не одного з них. Це унеможли-

вить зловживання з боку як відчужувача, так і набувача. Відчужувач не зможе змінювати умови спадкового договору, а набувач, в свою чергу, не зможе використовувати зазначене майно задля маніпуляцій відчужувачем.

По-друге, спадковий договір не може бути змінено або розірвано після смерті одного з відчужувачів, оскільки частина майна, яка належала померлому з подружжя, де-факто належить набувачеві, при цьому питання щодо розірвання спадкового договору і повернення саме цього майна вже не може бути вирішено, оскільки особа – відчужувач зазначеного майна померла, але де-юре набувач

набуває саме цю частку майна після смерті другого з подружжя разом з його часткою.

Але при цьому мають бути випадки, які дозволять розірвати або скасувати спадковий договір.

На наш погляд, можна, і навіть необхідно скористатись аналогією спадкового права, і зазначити, що спадковий договір має бути визнано недійсним у разі, якщо набувач умисно позбавив життя відчужувача або вчинив замах на його життя, а також, якщо буде встановлено, що набувач ухилився від надання допомоги відчужувачу, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
2. Майданик Р. А. Поняття і правова природа спадкового договору за цивільним законодавством України / Р. А. Майданик // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 6 (80). – С. 48–60.
3. Шама Н. Поняття та ознаки спадкового договору / Н. Шама // Вісник Львівського університету. – 2009. – Вип. 49. – С. 142–150.
4. Васильченко В. В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі спадкового права / В. В. Васильченко // Право України. – 2003. – № 7. – С. 137–138.
5. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя : Дис... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 / В. К. Антошкіна ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 208 с.
6. Цивільне право України : Загальна частина : Підручник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.

УДК 347.347.1.347.126

ПРИРОДНЕ ПРАВО ЯК ПРИВАТНОПРАВОВА ЦІННІСТЬ

NATURAL LAW AS A VALUE PRIVATEPRIVATE

Мікуліна М.М.,

д.ю.н., доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України

У статті досліджується походження природних прав людини крізь призму філософії людини, філософії її природи, внутрішнього сприйняття та осмислення свого місця у соціумі, а також розвиток суспільства і правової думки щодо цього процесу.

Ключові слова: природне право, приватне право, публічне право, особисті немайнові права.

В статье исследуется происхождение природных прав человека сквозь призму философии человека, философии его природы, внутреннего восприятия и осмысления своего места в социуме, а также развитие общества и правовой мысли относительно этого процесса.

Ключевые слова: природное право, приватное право, публичное право, личные неимущественные права.

This article examines the origin of natural rights through the philosophy of man, philosophy of nature, inner perception and understanding of their place among society, and the development of society and legal thought regarding this process.

Key words: natural law, private law, public law, personal non-property rights.

З давніх часів і до сьогодні людина не покидає спроб пізнати себе, світ навколо себе, походження та функціонування суспільства й своє місце в ньому тощо. Щоразу доходить нових результатів чи змінює усталені норми і правила, пропонує функціональні зміни чи удосконалення, переосмислює і, можливо, робить радикальні кроки. Та зрозуміло одне – без змін немає поступу. Через такі пошуки і трансформації відбувалося й віднайдення першооснови приватного права. Досліджували свого часу у різні способи питання, пов'язані з цією проблемою, О. Данільян, Л. Байрачна, С. Максимов, Є. Харитонов, О. Крупчан, С. Алексєєв, В. Борисова, І. Спасиво-Фатєєва, В. Яроцький, С. Шимон та інші науковці. Їх висновки мають безумовне значення для правової науки і цивілістики зокрема. Ураховуючи ці напрацювання, спробуємо дослідити цю проблему крізь призму філософії людини, філософії її природи, внутрішнього сприйняття та осмислення свого місця у соціумі та розвиток суспільства і правової думки щодо цього процесу.

Українські філософи і правники, які були послідовниками Канта та Гегеля, дали нам світоглядне бачення й розуміння природного права та його співвідношення з

приватним. «Національному характерові українського народу властиві такі риси, як емоціоналізм, індивідуалізм і прагнення до волі, визнання цінності миру між людьми і гармонії людини з Богом» [1, с. 147]. Тому найбільш адекватною національному характерові була «філософія серця». Ідея права у межах кардіоцентризму полягає не у формально-зовнішньому примусі, а в регулюванні життя, ураховуючи внутрішній світ і волю людини. Право є умовою, можливістю творчої самореалізації особистості, її індивідуального розвитку.

Г. Сковорода обґрунтував релігійно-онтологічне походження природного права. На його думку, визначальними принципами правового світогляду є ідея моральної автономії особистості та ідея справедливості. Концепцію «спорідненості» він розглядає як пізнання внутрішньої людини, її природи, виявлення міри волі, а також як спорідненість між природним правом і правом чинним. Одним із основних положень у поглядах Г. Сковороди було «намагання «жити за натурою», переконання, що щастя полягає не у матеріальних благах і почестях, не у грошах, а у визначенні людиною власної природи («сродності») і у виборі діяльності, яка цій природі відповідає» [2, с. 354].